

## МОРАЛЬНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

*І.Г. Мухіна, кандидат історичних наук*

*У статті аналізуються специфічні особливості радянської моралі як складової радянського виховання, основні політичні та ідеологічні механізми впливу на моральне виховання особистості в умовах панування тоталітарного радянського суспільства. Акцентовується увага на впливі ідеології на зміст і сутність радянської моралі, звертається увага на наслідки насадження комуністичної моралі на духовний розвиток радянського суспільства і розвиток освіти й культури*

*Ключові слова: мораль, освітньо-культурний простір, виховання, тоталітарне мислення, культурна революція*

**Актуальність проблеми.** Дослідження освіти й культури будь-якого суспільства надає змогу проаналізувати основний спектр моральних та духовних цінностей, що формуються в певній суспільно-політичній системі. На пострадянському просторі однією з ключових проблем духовного розвитку суспільства є пошук нових векторів морального і культурного виховання людини. Стара шкала суспільних цінностей, що була відбитком радянської ідеології, політичного диктату і певного суб'єктивізму в осмисленні всіх явищ дійсності відпала, але новий освітньо-культурний простір ще знаходиться в процесі трансформаційних змін. Тому для вироблення нових духовних орієнтирів досить актуальним є ознайомлення з досвідом радянських культурно-освітніх процесів, спрямованих на створення підґрунтя для формування специфічної радянської моралі.

**Історіографія проблеми.** Ще до встановлення радянської освітньо-культурної системи роль моралі, як інструменту адаптації людини в суспільстві, осмислювали видатні теоретики К.Д. Ушинський, Г.В. Плеханов та ін. [1,2]. Проблему морального виховання людини піднімали й М. Бердяєв, Ф.А. Фрадкін, Н.К. Гончаров, К. Зауерлянд та ін. [3-7], але об'єктивного і всебічного аналізу дана проблема не набула. З цього витікає **мета статті** – проаналізувати специфічні особливості радянської моралі, основні політичні

та ідеологічні механізми впливу на моральне виховання особистості в умовах панування тоталітарного радянського суспільства.

**Основні результати дослідження.** Співвідношення моралі й виховання, моралі й політики цікавило ряд теоретиків ще задовго до встановлення радянської влади. Так, К.Д. Ушинський був впевнений в тому, що загальна «гуманна» освіта повинна передувати спеціальній освіті, бо можна бути чудовим спеціалістом, але поганим членом сім'ї та шкідливим громадянином суспільства [1,с.486]. Видатний теоретик Г.В. Плеханов схилився до того, що будь яка мораль певним чином відбиває політику та систему суспільних відносин. «Мораль ставить себе целью усовершенствование отдельных лиц, но ее предписания сами коренятся в почве политики, понимая под этим всю совокупность общественных отношений». На його думку, моральне виховання людини спрямоване на те, щоб всі вчинки, корисні суспільству, стали для неї інстинктивною потребою [2,с.259]. Осмислюючи роль марксистського вчення в ідеологічно-моральному вихованні мас, М. Бердяєв схилиється до того, що в цьому процесі остаточно знищується самоцінність людської особистості, а людина лише здійснює функцію матеріального і соціального процесу. Пролетаріат стає зверхнім над людиною і перетворюється в нового бога. Філософ впевнений, що марксистське вчення про соціальний розвиток таке ж консервативне, нетворче і підкорене необхідності, як вчення Дарвіна про біологічний розвиток. Результатом насадження марксистського вчення, на думку М. Бердяєва, є повне заперечення суб'єкта-творця, нівелювання особистості, свободи, а значить й творчості та пригнічення творчого суб'єкта та людини в цілому. Критикуючи соціалізм як систему, філософ впевнений, що в ньому стримуються творчі сили людини, а особистість підкорюється вимушеному центру. Соціалістична система ціннісних координат приковує людину до встановлених суспільних ідеалів, позбавляє її індивідуалізму та примушує її певним чином врегульовувати власне життя [3, с.393 ].

Насадження владою тоталітарного мислення в освітньо-культурну сферу привело до зміни морального обличчя вчителя-вченого як суб'єкта освіти і науки. Так за думкою Ф.А. Фрадкіна в освітній та науковій сфері з'явився «лакувальник» та «перестраховальник», який всі свої дослідження присвячує вихованню більшовицьких якостей характеру, педагогічним поглядам комуністів, соціалістичній дисциплінованості, класовому підходу до виховання, пропагує розчинення особистості в системі колективних відносин [4,с.73]. Наприкінці 30-х - початку 40-х рр. ХХ ст. усі принципи навчально-виховної роботи радянської школи визначалися політикою більшовицької партії та передбачали обов'язкове вивчення праць В.І.Леніна та Й.В. Сталіна. Оголошувалося, що політикою повинні бути пронизані всі педагогічні дослідження. Освітньо-культурний простір став тоталітарним за формою і змістом, а педагогічна наука перетворилася у набір догматичних положень. Такі елементи педагогіки, як гуманізм, демократія, народність і свобода мислення відкидалися, або носили формальний та декларативний характер.

Але суцільна неосвіченість населення заважали владі швидко здійснювати перетворення у виробничій сфері, підвищити продуктивність праці і довести переваги нового суспільного ладу. Школа визначалася не тільки як місце для навчання, але й як школа життєвої практики та державного управління. Так, Л. Авербах, аналізуючи важливість здійснення культурних перетворень в радянському суспільстві, зауважив: «Производительность труда – это самое главное для победы нашего общественного строя. Неграмотный не может рационализировать, не умеющий считать не может быть кооператором. Темный и невежественный не может победить в борьбе с бюрократизмом. Культурная революция начинает прямо определять темп и размах нашей работы по поднятию производительности труда» [5, с.11].

На думку М. Бердяєва, наслідком культурної революції в 20-30-х рр. стало виховання нового типу людини-марксиста, схильної переносити

військові методи устрою життя і поклонятися силі. Філософ називає його новим антропологічним типом, що має новий вираз очей, іншу ходу і жести, який відрізняється від типу старих інтелігентів. В сфері освіти та культури була встановлена диктатура марксистського світогляду, побудована на ортодоксальній доктрині, обов'язковій для всіх [6, с.101].

Таким чином, через моральне виховання особистість націлювалася на боротьбу за перебудову світу, на колективне будівництво соціалізму, як генеральної лінії Комуністичної партії. Поступово це приводило до заперечення свободи совісті та думки. В тоталітарному радянському суспільстві людина втрачала свободу по відношенню до соціалістичного колективу, позбавлялась особистої совісті та власної свідомості. Свобода людини проявлялася тільки у її пристосуванні до колективу.

Атеїстична складова виховного процесу теж мала глибинний зміст. М. Бердяєв стверджував, що так як духовний початок в особистості не залежить від суспільства, то наявність релігійної совісті в людині рішуче відкидається. Індивідуум розглядається як цеглина, потрібна для будівництва комуністичного суспільства, тобто людина є тільки засобом для досягнення кінцевої мети. В офіційній ідеології особистість розглядалася як суб'єкт суспільних перетворень, що приводило до маніпуляції її свідомістю. Осмислюючи наслідки панування тоталітарного мислення в духовному житті суспільства, філософ звертає увагу на психологічні риси людини, вихованій в комуністичній ідеології та моралі. Так, в свідомості радянської людини світ різко розмежовується на два протилежних світи: царство світла (царство пролетаріату) і царство темряви (царство буржуазії). Відсутність будь-яких тонів і переходів в осмисленні цієї світової антагоністичності сприймається як ворожість і шкідливість. Таким чином, фанатична нетерпимість до ідеологічно протилежного світу сприймається як норма в поведінці, в мисленні, в діяльності. Саме існування людини в оточенні ідейних ворогів, їх пошук та боротьба з ними складає одну з фундаментальних складових моралі й буття людини соціалістичної формації [6, с. 151].

На відміну від М. Бердяєва, К. Зауерлянд позитивно дивиться на результати революційних перетворень в радянському суспільстві, що прокладають шлях до подальшого духовного розвитку людства. На його думку, людство стоїть на роздоріжжі: або поворот до варварства або поступ у соціалістичне будівництво. Так як буржуазна філософія занепадає, не маючи можливості для власного розвитку, то тільки пролетаріат може бути носієм скерованого на земні справи світогляду, що прокладає шлях до майбутнього. К. Зауерлянд доходить висновку, що тільки пролетаріат може бути духовним носієм і спадкоємцем класичної філософської спадщини, може наповнити її новим змістом [7,с.123]. В цілому радянське моральне виховання будувалося на піднесенні ролі дійсної трудової діяльності, революційного часу, що поєднує суспільство з героїчним минулим та символічним ідеалізованим майбутнім. Через освітньо-культурний простір та засоби інформації суспільні процеси розглядалися як постійна боротьба за революційні ідеали соціалізму, як боротьба з ворогами соціалізму в усіх сферах життєдіяльності.

**Висновки.** Таким чином, соціалістична революція, що перемогла на теренах Російської імперії, суттєво змінила уявлення про мораль і сприйняття дійсності широкими народними масами. Через навчання та виховання людиною усвідомлювалась найвища цінність комуністичного майбутнього, що набувало характеру певної абсолютної цінності, до якої треба неупинно рухатись, долаючи всі перешкоди на своєму шляху. Саме через ідеологічне виховання мас людиною усвідомлювала вагомість дійсного моменту часу, в якому в процесі повсякденної праці та щоденної активності народжується майбутнє.

На жаль, культурна революція не вирішила головного завдання – виховання людини-творця, тому що творча особистість не потрібна тоталітарній системі, вона підриває підґрунтя її існування. Тому будь-яка творчість, що йшла у розріз з ідеологічними установками суворо пересікалась, а творці несоціалістичного гатунку знищувались. Насадження нових цінностей, нової моралі в умовах культурної революції стало

визначальним, а вимога жорсткого дотримування ідеологічних установок в усіх сферах освітньо-культурного життя культивується як абсолютний, тотальний закон.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Ушинский К.Д. Собрание педагогических сочинений. – Изд.5. – Т.1. – М.-Ленинград, 1974. – 501 с.
2. Плеханов В.Г. Избранные философские сочинения. – Т.1 – М.,1956. – 350 с.
3. Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусства. – Т.1. – М.: Искусство, 1994. – 541 с.
4. Фрадкин Ф.А. Педология: мифы и действительность. – М.: Знание, 1991. – 79 с.
5. Авербах Л. На путях культурной революции. – 2 изд. – М.-Ленинград.: Московский рабочий, 1928. – 200 с.
6. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 250 с.
7. Зауерлянд К. Банкротство буржуазной философии. Философия капитализму доби занепаду/ П. Демчик. – К.: Пролетар, 1931. – 126 с.

### **Нравственный вектор развития советского культурно-образовательного пространства**

*Мухина И.Г.*

В статье анализируются специфические особенности советской морали как одной из составных частей советского воспитания, основные политические и идеологические механизмы влияния на нравственное воспитание личности в условиях господства тоталитарного советского общества. Акцентируется внимание на влиянии идеологии на содержание и суть советской морали, на последствиях насаждения коммунистической морали на духовное развитие советского общества и развитие образования и культуры

**Ключевые слова:** мораль, культурно-образовательное пространство, воспитание, тоталитарное мышление, культурная революция

### **Moral vector of development of the soviet cultural and educational space**

*Mukhina I. G.*

In the article specific line of soviet morals as part of soviet upbringing, the main political and ideological mechanism of influence on moral upbringing of person in condition of domination totalitarian soviet society are analyzed. Special attention is paid to the influence of ideology on contents and sense of soviet morals, on consequences of communist morals on spirit planting development of soviet society, upbringing and culture.

**Key words:** morals, cultural-education's space upbringing, totalitarian thinking, cultured revolution.